

Taniqli yozuvchi Xurshid Do'stmuhammadning ikki asari: oldinroq yozilgan "Bozor" romanining qayta ishlangan nusxasi va yangi "Donishmand Sizif" romanlaridan iborat kitobi "O'zbekiston" nashriyoti tomonidan chop etildi. Kitobdan o'rin olgan ikkinchi roman qahramoni, nomidan ham ko'rinib turibdiki, jahon adabiyotida mashhurdan-mashhur bo'lgan Sizif obrazi. Muallif keng ommalashgan afsonaviy-mifologik qahramon muhtalo etilgan shafqatsiz qismat orqali inson, dunyo, munosabatlar girdobi haqida o'ziga xos kuzatishlari, o'ylarini muhtaram kitobxonlar e'tiboriga havola etadi. ..

Xurshid DO'STMUHAMMAD

DONISHMAND SIZIF

Romanning birinchi qismi

Xurshid Do'stmuhammad 1951 yilning 8 yanvarida Toshkent shahrida tug'ilgan. Toshkent davlat universitetining jurnalistika fakultetini tugatgan (1973). «Fan» nashriyoti hamda «Fan va turmush» jurnalida muharrir va bo'lim muharriri (1973-83), «Qishloq haqiqati» gazetasida muxbir (1983-84), «Yosh kuch» jurnalida bo'lim muharriri, bosh muharrir o'rinbosari, bosh muharrir (1984-95), Respublika Prezidenti devonida mas'ul xodim (1995-97), «Hurriyat» gazetasida bosh muharrir (1997-2002) va Ommaviy axborot vositalarini demokratlashtirish va qo'llab-quvvatlash ijtimoiy-siyosiy jamg'armasida hamrais (1997-2004), «O'zbekiston matbuoti» jurnalining bosh muharriri (2002-05), O'zbekiston Jurnalistlari ijodiy uyushmasining rais o'rinbosari (2004-05), O'zbekiston «Milliy tiklanish» demokratik partiyasi Markaziy kengashi raisi (2004) bo'lib ishlagan. U filologiya fanlari doktori.

Adibning dastlabki hikoyasi 1981 yilda «Guliston» jurnalida e'lon qilingan. Yozuvchining birinchi qissasi «Nigoh» nomi bilan 1987 yilda «Yoshlik» jurnalida bosildi. «Hovli etagidagi uy» nomli birinchi kitobi esa 1989 yilda nashr etilgan. Shundan keyin yozuvchining «Panoh», «Oromkursi», «So'roq», «Sof o'zbekcha qotillik», «Mahzuna», «Ibn Mug'anniy», «Yolg'izim – Siz», «Ko'z qorachig'idagi uy», ayniqsa, «Jajman» (1997) asarlari, shuningdek, «Hijronim mingdir mening» (2000), «Qissalar» (2011) qissa va hikoyalar to'plami, «Bozor» (2000) romani nashr etilgan.

Xurshid Do'stmuhammad, shuningdek, qatag'on qurbonlaridan birining fojiali taqdiriga bag'ishlangan «Hamid A'lamovning aytolmagan gaplari» xotira-essesi va «Jurnalist bo'lmoqchimisiz?» (2002) risolasi, «Ozod iztirob quvonchlari» (2000),

“Jurnalistning kasb odabi muammolari” (2007) kitoblari, «Chayongul» kinossenariysi muallifi (2000).

Xurshid Do'stmuhammad yapon adibi Akutagava Ryukoskening «Rasyomon darvozasi» hikoyasini, T. Po'latovning «Yetti huzur-halovat va qirq qayg'u-alam» romanini tarjima qilgan.

Xurshid Do'stmuhammad 1 va 2 chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining deputati. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputati, Axborot va kommunikatsiya texnologiyalari masalalari qo'mitasi raisi (2005) bo'lgan

Zo'rnig toshi qirga qarab yumalar... Taqir yerda uzoq o'tirgan Sizif o'zi ham to'la anglamagan allaqanday ma'noda boshini bir sermab qo'ydi-da, og'ir qo'zg'aldi. Asli u novcha-darozgina edi, lekin uzluksiz og'ir va qora mehnat oqibatida tarashadek qotib ketgan qad-qomati xiyla bukilib qolganidan oldinga osilib turgan uzun-uzun qo'llari tizzasiga tegay-tegay der, nafaqat qad-qomati, balki diydasi ham qotib ketgan, uncha-muncha gap-so'zga ta'sirlanavermas ham edi. Vaholanki, bu gapni ko'p eslaydi u, bir paytlar yodiga tushgan zahoti chehrasida beozor-beg'ubor tabassum paydo bo'lardi, butkul qismatim mujassam, bu hikmatda deb hayratlanar, ba'zan ro'parasida qad rostlagan tog'u-toshning, ayniqsa, yonginasida qo'qqayib turgan xarsang toshning qulog'iga yetib borarmikan degan umidda uni ba'zan baralla – ovozinig boricha baqirib-hayqirib, ba'zan esa shivirlab aytardi. Qalb tubidan chiqqan yoxud astoydil hayqirib aytilgan gap beta'sir qolmas deb o'ylardi. Keyinchalik esa, eslashga eslaydi, aytishga aytadiyu, na kuladi, na kuyadi, na pinagini buzadi...

– Hoy, Sizi-if, yalqovlikni bas qil, qara, xarsang intizor senga, xarsang tosh!..

U ohista bosh ko'tarib, ovoz egasini topmoqchi bo'ldi, “yalqovlik” dedimi, ola-a, Sizifning sha'niga istalgan malomat toshini otsinlar – chidaydi, illo yalqov degan ta'na tavqi la'natdek eshitildi qulog'iga, aslida ham yalqovlikka balo bormi bu yerda, axir tunu kunning farqi qolmagan, ochin-to'qinning farqi qolmagan, hordiq badar unutilgan bu jazo oshiyonining har lahza-har soniyasi mehnatdan, mashaqqatdan, uqubatdan yaratilgan bo'lsa! Bu haqiqatni allaqachonlar anglab idrokiga singdirib yuborgan Sizif bisotidagi nodiru nordon so'zlar uchun og'iz juftlab atrofga alangladi,

biroq ovoz egasi tugul, da'vat qay tomondan kelganini ham aniqlay olmadi. Ovoz juda-juda tanish edi, afsus, tanish chehra o'rnida uning ro'parasida hayhotday xarsang tosh qo'r to'kib turar – xarsangdan boshqa nima ham ovoz chiqara olardi bu biyobonda?! – yaqin-yaqindan u tilga kiradigan odat chiqardi va Sizifga qadrdon allakimning juda-juda tanish tovushida to'satdan sas-sado taratadigan bo'lib qoldi. Sizif xo'p o'yladi-xo'p urindi – eslolmadi, illo uning ishonchi komil – diydasi metinga aylanib ketgan xarsang shu turishicha hamishadagidek yana va yana Sizifni navbatdagi muhorabaga, olishuvga chorlayotgan edi.

* * *

Sizif ortiqcha o'ylab o'tirmadi, nima qilarini bilmay boshi qotgan odam singari chakkasini qashlab ham turmadi, balki ikkala kaftini baravariga xarsang toshning tagiga suqdi, eti-mushaklari po'latga aylanib ketgan ko'ksi va yelkasi aralash toshga qapishdi, oyoqlarini yerga tiraganicha – ha-a yumaloq, ha-a dumaloq, ha-a baqaloq deganicha jon-jahdi bilan xarsangni joyidan siljitdi. Butun zalvori bilan yerga qadalgan xarsang xuddi shu turtkiga shay va intiq turgandek, go'yo yaproqdan yasalgan toshdek yengilgina harakatga tushdi. Xarsangning bu fe'lini Sizif allaqachon tushunib olgandi, binobarin, u darhol o'zini yarim odim ortga tortib, toshni o'z holiga qo'ydi. U kuch-quvvatini misqollab sarflamog'i, har qadam, kerak bo'lsa, holi-qudratini har qarich-har baxya uchun o'taketgan xasislik bilan taqsimlamog'i zarurligini yaxshi bilardi. U ko'z yetar, ammo qo'lu oyoqlari yetmas manzil – tog' cho'qqisi tomon bir qur qarab ham qo'ymadi, zero turgan joyidan to ho-ov cho'qqiga qadar masofaning har quloch-har qarichi yod bo'lib ketgan, oyog'ining ostidan ko'z uzmasa-da, tog' yonbag'rining qaysi manzilida borayotganini, cho'qqiga dovur yana qancha masofa qolganini besh qo'lday biladi. Sizif odatda xarsangga tarmashgan damlarda o'ylamaslikka harakat qiladi, ortiqcha o'ylash jismoniy quvvatimni so'rib oladi deb xavotirlanadi, shu boisdan o'y-xayollarini-da a'zoi badani – vujudidan vulqon yanglig' otilib chiqadigan shiddatiga payvasta qiladi – uning uchun xarsang toshni tepalik sari dumalatishdan muqaddasroq, muhimroq, savobliroq burch, maqsad-vazifa qolmaydi. Shu onda xayol uyuriga bulut o'rkachlari qo'shiladi, xayolga chirmalgan bulut yoxud bulutga qorishgan xayol daf solganida undan xalos bo'lish oson kechmaydi, ustiga-ustak, kuchi qir qilishi oqibatida toshning dumalashi susayishi, yo'lning unmasligi ham mayli, bunday damlarda xarsang toshdan ko'ra qop-qora bulutga to'yingan o'y-xayollari yuz, ming karra og'irroq, zalvorliroq tuyuladi Sizifga – xarsang va xayol qadrdonlashib olsa bormi, Sizif yolg'iz, nochor va abgor bir holatga tushar, halizamon ular ikkov jipslashib men tanhoni naq majaqlab tashlashadi degan xavotirda qochgani joy topolmay qolardi. Yo'q, Sizif zinhor bunga yo'l qo'ya olmaydi, yo'l qo'ymaydi ham, zero, peshonasiga urilguday bo'ylashib

turgan xarsang toshni ho-ov anavi cho'qqiga olib chiqish uning yagona maqsad-maslagiga, umrining ma'no-mazmuniga aylanib ketganini biron lahza unutmaydi, u shunga muhtalo, shu boisdan ham, qanday bo'lmasin, xotinini nomahram nazardan qizg'angan erkakdek xarsang toshning metin vujudi bilan apoq-chapoqlashib ketgan xayollarini amallab undan ayiradi. Xarsang qancha tosh bosadi, bordiyu, tarozining pallasiga qo'yilsa, necha botmon chiqadi, umuman uni cho'qqi sari surib chiqarishga inson bolasi qodirmi-yo'qmi, bular va shunga o'xshash savollar, ishtibohlar ustida Sizif juda ko'p bosh qotiradi, biroq ularning birortasiga tayinli javob topolmas, bari-barchasi bekor-behuda degan qarorga kelibgina qo'l siltardi. Sizif bu qarorini haqiqati mutlaq sifatida qismatiga, tolelarga limmo-lim taqdir lavhlariga o'chmas qilib muhrlab tashlagan. Eshigi-tuynugini yo'q nishon, aft-basharasi, ko'z-qulog'i nihondin-nihon yum-yumaloq, dum-dumaloq, baq-baqaloq – xarsang tosh emas, Sizifga in'om etilgan qismat toshi, taqdir toshi, nasibasi, oshihaloli bu! Ne zamonlardan buyon berib kelingan "jazo toshi" qabilidagi badhazm ta'rifu tavsiflar, ya'ni o'zining sha'niga yog'dirilgan tuhmat toshlariga toqati yo'q Sizifning, zero u taqdir va qismatni o'ziga ravo ko'rilgan in'om, inoyat, nasiba deb biladi, hamon ma'budlar ma'budi ravo ko'rdimi, vassalom, Sizif unga qarshi g'alayon ko'tarmaydi, u o'zini g'addor isyonkorlar toifasiga qo'shmaydi, taqdirning qaytmas panjasiga panja urish niyatida qilich yalong'ochlamaydi, balki ko'ksini qalqon qilib xarsang toshni cho'qqiga olib chiqish haqida qayg'uradi, astoydil qayg'urgani uchun ham shu maqsad-shu orzu uning a'moliga, o'tayotgan umrining mazmuniga aylanib ketgandi.

Xarsang toshning yerga qadalib turgan joyidan osongina harakatga tushishi, qarich-baqarich yuqoriga qarab o'rmlashini ham o'sha taqdir va o'sha qismatga sog'lom va sadoqatli munosabatining ajri deb biladi Sizif. Vujudi, shuurini qamragan ushbu ishonch-e'tiqod Sizifninggina emas, xarsang toshning ham ishonch-e'tiqodiga aylanib ketgan, xuddi shu sababga ko'ra tosh go'yo Sizifni ortiqcha urintirgisi kelmagandek, uning qo'l uchlari tegar-tegmas bir, ikki, hatto uch-to'rt odimlar o'zidan-o'zi dumalab borar, buni ko'rgan Sizifning nazarida quyosh dengiz tomondan emas, o'zining chehrasidan chiqib kelib olamni charog'on qilib yuborgandek tuyular, quvonganidan vujudida son-sanoqsiz alp-pahlavonning qudratini his qilar, agar shu maromni saqlay olsa, agar shu shiddatni susaytirmasa cho'qqiga eson-omon qadami yetishiga, xarsang toshni cho'qqining qoq uchchiga qo'ndirib qo'yishiga ishonchi, qat'iyati ortar edi.

* * *

Aslida esa cho'qqi ostonasidagi yalanglik bir qadar ravon, sathi bir qadar nishab ekanligi bois xarsangga bir turtki kifoya – Sizifning ham, toshning ham joni kiradi go'yo – xarsang yumala-ab ketadi. Har safar shunday – har safar Sizifning xayoli totli o'ylardan masrur, nazarida cho'qqining eng tepasiga dovur xarsang tosh mana shu maromda – qir bag'rida sirpanchiq uchayotgan bolakayning chanasi yanglig' silliqqina, beozorgina sirpanib ko'tariladigandek tuyuladi.

Sizif qarsak chalib yubordi, xarsang tosh yonida o'zi ham dumalab-o'mbaloq oshib, irg'ishlab, qiyqirib, shodligini kim bilan baham ko'rishini bilmay... xarsangtoshni quchoqlab oldi, barakallo, deya uning yelkasiga shapatilab qoqdi, uni silab-siypaladi, yumaloqqinam, dumaloqqinam, baqaloqqinam deya, duch kelgan joyiga betini bosib onasining momiq bag'riga singib ketayotgan pishakchadek tantig'landi-erkalandi. Vaholanki, og'ir, mashaqqatu uqubatlar so'qmog'i boshlanajak mana shu kaftekkina nishab yalanglik ko'ndalangiga, nari borsa, olti-yetti odimdan oshmas, ko'zga ko'rinib turgan esa-da, qariyb har safar shu yo'lboshidagi emin-erkinlikdan tug'ilgan shodumonlik Sizifni go'daklarcha ko'zini ko'r, aqlini kemptik qilib qo'yardi. Axir olti-yetti odimdan so'ng tik qiyalik boshlanadi, oldinda yuqoriga qalin arqon yanglig' o'rmalab ketgan so'qmoq egri-bugri, o'ydim-chuqur, binobarin, boyagi ravonlik ortda qolgach, endi uyog'iga har qadam emas, har qarich ilgarilash Sizifdan bir dunyo kuch-quvvat talab qiladi. Lekin u yo'lning – xarsang tosh cho'qqi sari chiqaverib-cho'qqiga yetar-yetmas pastga dumalab tushaverib ochgan so'qmoqning naqadar mashaqqat so'qmog'i ekanini besh qo'lday biladi. Boringki, Sizif hali yo'lning boshlanishida emasmi, shundan uning bilaklari, yelkalar, biqini, tizzalari kuchga to'lib turgan bo'ladi, o'zi charchoq nima ekanini bilmaydi, bir umr ekan-u, to abad shu mashg'ulotga andarmon bo'lishga-da qurbim-qurbatim yetadi deb ishonadi. Odat ko'nikmaga yoinki ko'nikma odatga aylandimi, vassalom, uning zarracha og'irligi sezilmaydi odamga, binobarin, hech bir urf-odat o'ziga ixlos qo'ygan qavm imkoniyatlari bilan hisoblashmaydi. Aksincha uning hatto mashaqqatu uqubatlari ushbu qavm kishilariga rohat, adoqsiz rohat-farog'at bag'ishlaydi! Oh-ho-o, odatlanish nimalarga qodir emas, yaxshilar!..

* * *

Xarsang toshni qirga qarata yumalatish, shu asnoda toliqish, qavarib ketgan kaftlari, yelkalariga qaltiroq turishi, holsizlanishlari, zirqirab azob berishlari allaqachonlar Sizif uchun juda-juda oddiy va odatdagi holga aylanib ketgan, qolaversa, yo'l boshida u og'rinmaydi, xarsang toshni yana uch-to'rt, ba'zan sakkiz-o'n odimlar masofaga olib chiqishda deyarli qiyinchilik nima ekanini bilmaydi.

Qiyinchilikning ilk kurtaklari picha keyinroq uch bera boshlaydi.

Sizif bir zum nafas rostlaydi, tin oladi, oyog'ining uchini xarsang toshning tagiga pona o'rnida suqib turadi, to'satdan u muvozanatini yo'qotib, pastga qarab sho'ng'ib qolmasligi uchun shunday qiladi, necha daf'a shunday bo'ldi ham – nafas rostlash istagidagi bir lahzalik parishonlik toshning pastga qarab quyunday otilishi bilan yakun topdi. Tosh bir chimdim ortga siljidimi, tamom, uni tutib qolish, oldinga harakatlantirish uchun chiranishlari zoye ketar, bunga bandasining qudrati ojizlik qilardi. Sizifning mehnati, mashaqqatu uqubatlari hisobsiz martalar shu tarzda zavol topdi. Hisobsiz martalar achchiq sitamlar ostida ezildi, biroq alami o'zidan edi, axir yon-verida, atrof-javonibda hech zog' yo'q, tosh oldinga bir qadam-bir qarich siljisa, o'zini o'zi olqishlaydigan ham, quyiga qarab sho'ng'isa, o'zini o'zi ayamay-netmay yanishi, boloxonador qilib so'kishlari ham o'zining sha'niga qaratilgan bo'lardi.

* * *

Xarsang toshning yum-yumaloqligi, bir hisobda, Sizifga qiyinchilik tug'dirsa, boshqa jihatdan qulayligi ham yo'q emasdi. Bordiyu, xarsangning tizza yo tirsakka o'xshash turtib chiqqan, tekis-yassi joylari bo'lganida u har dumalaganida siltanib-chayqalib muvozanatni saqlay olmasa, uni tutib qolishga Sizifning chog'i kelmay qolar, binobarin, xarsangning har harakati o'n xavotir-tahlikani keltirib chiqargan bo'lur edi. Shu bois, xarsang nechog'li silliq harakatlansa, Sizif ham shunchalar muloyim tortar, mumkin qadar kuchiga zo'r bermaslik chorasini izlardi.

Bu safar xarsang unga to'la-to'kis bo'ysunayotgan, bundan Sizif nechog'li mamnun bo'lmasin, ko'nglining bir chekkasida hademay xarsangning o'jarligi tutib qolishi muqarrarligidan, uni tirnoqcha oldinga surish ham mashaqqatga aylanadigan joylar kelishidan xavotiri ham yo'q emasdi.

* * *

O'sha kun, o'sha soniyalarda yuz bergan voqealar Sizifning yodidan sira o'chmaydi. Yodida ham gapmi, bamisoli sahnada qo'yilgan tomoshadek har bir manzarasi

nigohi ro'parasidan nari ketmaydi. U haqda uchchiga chiqqan ta'magir-muttaham, afsungar-tovlamachi degan ovozarlar shamolday tarqaganini, rivoyatlar, ertaklaru dostonlar to'qib-bichilganini tushunolmadi, hamon tushunmaydi. Ma'budlar ma'budidan o'pka-ginasi o'z yo'liga, billo, kechagina o'zi qatori yurgan duppa-durust odamnusxa uvrindilar sharmandalaracha bong urishda shovvozlik ko'rsatganlaridan yomon mutaassir bo'ldi Sizif. O'b-ba, bachchag'arlar-yey, o'b-bba yuvuqsizlar-yey, deya miriqib kuldi. Ularning katta-kichigiga bo'lgan hurmati shoyon samimiy, har birlarini boshiga ko'tarishga shay edi. Buyog'ini aytadigan bo'lsa... nimasini yashiradi endi u, kimdan sir tutadi, indallosiga ko'chaganda, Sizif ich-ichidan ularga achchiq istehzo bilan qarar, oliftalar, munofiqlar, xezimkashlar, rezgilar... payraxalar, deb so'kinar, hech kim va hech narsa emas bular, deya har birining go'riga mingtalab tosh qalar, o'zlarini erkin his qila bilmagan erkaknusxalar qanchalar oliftalik qilmasinlar muqarrar nafratga loyiqdirlar, bunaqangi nozikmizojlar ikki dunyoda ham jasoratga qodir emaslar deb hisoblar, uning nazdida qo'rqqoqlik ham borib turgan tavqi la'nat, shu qadar shafqatsiz tavqi la'natki, taassuf, bu qarq'ishga loyiq bo'lmagan tirik jon anqoning urug'idan-da kamyobu noyob deb bilardi.

Sodda, go'l, laqmaga chiqarishdi Sizifni. Ahmoqona qahramonlikni ko'ngli tusab qoldi, tentak, deganlar bo'ldi, u haqda. Sizif esa hech bir vaysaqi tarqatgan issiq-sovuq mish-mishga ortiqcha ajablanmadi, mo'ysafid o'tmish uchun buning hech bir ajablanarli joyi yo'q, hamisha shunday bo'lgan va shunday bo'lib qolajak, deya xulosa yasadi o'zicha bosiqlik bilan. Axir qachon qaramang sofdil va beg'ubor kishilar vijdonsizlar, so'qimtabiatlar, qo'rqqoq va yelpatak xushomadgo'ylarga qaraganda xiyla tushunarsizroq, g'alatiroq tuyulishadi. Kulgiga qolib yurishadi. Vaholanki, hayotda juda ko'p sarqitlarga qarshi kurashishda sopini o'zidan chiqarish usuli qo'l keladi, binobarin, xushomadgo'ylarni o'ldirsa bo'lur edi, xushomad bilan... ko'pirtirib maqtasa bas edi, alar nuqsonlarini! Chunki bilar edi – haqiqatni so'zlasalar, toqatlari toq, ammo-lekin xushomadga jon deb solishar quloq!..

* * *

Sizif har safar shularni o'ylaganida birov biqiniga kirib qitiqlayotgandek kulgisini tiyolmaydi. Bordiyu men ta'magir-muttaham, afsungar-tovlamachi hisoblansam, haqiqiy ta'magir-muttahamlar, afsungar-tovlamachilarning aft-angori, rang-ro'yi qanday bo'ladi? Harchand o'ylasin, bosh qotirsin, tasavvuriga sig'dirolmadi bo'layotgan voqealarni u. Olis-yaqin kechmishini necha qayta xayolida gavdalantirib o'zini o'zi taftish qilishga urindi – qachon, qanday sharoitda, kimga muttahamlik qildi u, kimning mulki-amlokiga ko'z olaytirdi, kimni xiyonatkorona aldab-suldadi... kimga

nohaqdan-nohaq zulm o'tkazdi – Sizif eslolmadi. Aksincha, u borib turgan og'ir-vazmin, hatto haddan ziyod ehtiyotkor, zinhor el-yurt orasida yomonotliq bo'lib qolishni istamaydigan odam edi ("Ana, Korinf ahli bunga shohid!" deya ozmuncha bo'g'ilib hayqirdimi, u?!), o'rni kelganda, fe'lidagi mana shu yumshoq shupurgi tabiati o'ziga ko'pda yoqavermas, nafi bo'larmikan, degan o'yda boshqalarga eshittirmay o'zini o'zi yanishga tushib ketardi. Qo'rqoq, lapashang deb ozmuncha so'kkanmi o'zini o'zi u, er kishi (tag'in, kimsan, martabador ayonlardan bo'lmish muhtaram zot!) loaqal jindek jasur, qo'rqmas, yo ostidan-yo ustidan qabilida ish tutadigan dangalchi, tavakkalchi bo'lgani durust-da, deb o'zini o'zi tarbiyalashga harakat qilardi. Jazo tayinlovchilar va ijrochilar esa uning "ta'magir-kazzobligi", jasur-qo'rqmasligi, umuman noma'i a'moli bilan pachakilashib-ijikilashib o'tirishmadi...

Sizif yo'l bo'yi solintirib kelgan boshini salt ko'tardiyu, o'zini tik cho'qqisi ko'kka qadalgan mana shu tog'u tosh poyida ko'rdi. Qo'llari kishanlangan, har bir to'pig'i boldirlari aralash chandib bog'langan zanjir xalqalarining zalvori ularning yerda arang shaldirab sudralib kelayotganidan ham ayon edi. Vaholanki, Sizif hali bu qadar xatarnok maxbusligini, inson bolasi boshiga tushmagan jazoga mahkumligini ham teranroq anglab yetolmayotgan, ayniqsa... ichida kuldi u, o'zining ahvoli ayanchli darajada kulgili ko'rindi. Axir, yo, rab, nahotki, kimsan Sizif oyoq-qo'llariga kishan uriladigan, dunyoning nazar-nigohlardan yiroq e-eng ovloq biyoboniga keltirilib yovuz va shafqatsiz qismat ila yuzma-yuz qoldirilishga loyiq inson bo'lsa?! Nahotki, u yovuz, mal'un kimsa sifatida badarg'a qilinmoqda? Nahotki, endi u o'zini, sha'nini himoya qilolmaydi, menga quloq solinglar, yaxshilar, sizlar o'ylaganchalik badbaxt odam emasman, deya olmaydi! Degan taqdirda ham... tushuncha va tasavvurlar murakkablasha boradi, shakllanadi, shu asnoda ulug' zotlardagi aqliy evrilish xalqning evrilishiga – fikran-shuuran ulg'ayishiga qanot bag'ishlaydi, shu to'lqinda juda ko'p haqiqatlarga oydinlik kiritiladi, jumladan yaxshilik va yomonlik, ezgulik va yovuzlik haqidagi tushuncha va tasavvurlar takomil cho'qqisiga yetib, quyma yombi maqomiga yetgan pallada – shu maqomga yetishgan xalq to'satdan yemirilishga yuz tutadi, qirg'inga uchraydi, degan bashoratlar... be-be-ye, bunday safsatalarning Sizifga, Sizifning boshiga tushib turgan shafqatsiz musibatga nima daxli bor?!

U seskanib tushdi, boshini asabiy siltadi.

– O, tangrilar! Qay gunohim uchun menga buncha azobni ravo ko'rmoqdasizlar? Hayhot, nahot, men shul jazoga loyiq insonman, nahot?!

* * *

Sizif jon achchig'ida hayqirganidan oyog'idagi zil-zambil zanjir sharaqlab ketdi. To'pig'i jazillab achishdi. Axir nechun oyog'iga kishan urishdi uning? Oyoqlarida ne gunoh? Bosh gunohkor uning tili-zaboni edi-ku! Zarurat tug'lsa, Sizif buni bo'yniga olishga hoziru nozir edi, biroq, og'zini juftlagan chog'da tuyqus fikridan qaytdi. Bordiyu, oyog'idagi zanjir uning tiliga urilgan taqdirda yoinki shu kimsasiz va ovloq biyobonga surgab kelib uning mahmadona tilining tag-tugidan qirqib tashlashgan taqdirda ham... tilida ne gunoh-ne karoxat?! Tili gung edi uning, tilini tishlagani-tishlagan edi, axir. U holda... u holda... Sizif boshini xam qilgan ko'yi oyoqlariga razm soldi, ularga uzrli boqdi, ularga taskin-tasalli so'zlarini izhor qilgisi keldi:

– Dilimda edi bari, dilginamning qa'rida...

* * *

Odatda u yo'lboshida zarracha qiynalmaydi, shu safar ham o'ynab-kulib toshni yumalatib yubordi, shundan so'ngina haqiqiy ma'noda ishga kirishdi – u toshga tarmashganicha uni qadam-baqadam yuqoriga, yuqoriga qaratib siljitishga tushdi. Qadami, qulochi unmoqda edi. U allaqachonlar toshni dumalatish hadisini o'zlashtirgan, bu mashg'ulot uning kundalik hunariga, o'zi esa xarsang tosh dumalatuvcchi hunarmandga aylanib ketgan, shundan, uning harakatlari siyqa, hech bir yangilik yo'q, muhimi, samara, ya'ni toshning oldinga-yuqoriga qarab siljishi edi. O'sha gap – gap: zo'rning toshi qirga qarab yumalaydi!.. Sizif o'zini zo'r deb biladi, shu xarsangga kuchi yetmay mag'lub bo'lishini tasavvuriga sig'dirolmaydi, zinhor-bazinhor sig'dirmaydi ham! Mashu baqaloqqa kuchim yetmasa, insonligim qayda qoladi, degan gapni takrorlayverganidan tili necha bor tanglagiga yopishib, necha bor chaqa bo'liblar ketmadi!..

* * *

Sizif shunaqa inson. Izidan, maqsad-maslagidan qaytadigan qo'rroq, lapashang emas! Orqasiga choptiradigan mag'zava so'tak ham emas! Nimagaki qo'l ursa, dadil va ishonch bilan kirishadi. Xarsangga ham xuddi shu shiddat, shu qat'iyat bilan yaqinlashadi. Yo'lning har qadami, hatto har qarichi unga yod bo'lib ketganidan u bir nigoh tashlashda qaysi joyda ketayotganini besh qo'lday bilar, keyingi qadam yoxud keyingi qarich uchun qanday kuch-quvvat sarflamog'i, qandayin chapdastlik

ko'rsatmog'i zarurligini oldindan bilar va shunga yarasha chog'lanardi. Bu safar boshi uzra bulut xirmon bo'lib to'dalashmagan, shu sababmi, u cho'qqining qoq beliga dovur ko'tarilganini to'satdan payqadi, demak, bu safargi yurishi unga o'zgacha in'omlarni hozirlagan ko'rinadi, hatto odatdagi charchash-toliqishni ham tuymayapti, demak, marra sari yurish g'olibona poyoniga yetishi ham ehtimoldan holi emas. G'ayrati jo'shib-ko'pchimoqda, bordiyu, boshi tepasida bulut uyurlari paydo bo'lgan taqdirda ham hozirgi shiddati bilan uni... umuman uning bulut bilan nima ishi bor, besanog'-behisob, boshi-oxirini bilib bo'lmas osmonda uchib o'tadigan tutinsimon bir narsa bo'lsa! Ana, tog' yonbag'ridan ho'-o' narida qir-adr shamoyilidagi bulut go'yo osmon toqisiga bog'lab qo'yilgandek qilt etmay turibdi, Sizif bilan ishi yo'q uning, shu alfozda bir joyda siljimay turaverganidan, oftob tig'ida rang-tusi unniqib, rang-tussiz, gezarib ko'riyapti.

* * *

Sizif so'nggi lahzalargacha o'zini qanday jazo kutayotganini bilolmadi. Dorga osisharmikan?.. U holda qani xaloyiq, qani to'sinda tebranib uni intiq kutayotgan sirtmoq?.. Jimjit. Yoxud, manavi kimsasiz tog' etagida shartta yerga yotqizishadiyu, kim ko'rib o'tiribdi, aziz boshini sapchadek qilib tanasidan judo etishadi-vassalommi? Bir zumgina – bu dunyoda bir odam kamaydi, nimayu, ko'paydi – nima! Yoxud Korinfning ustiga osmon qulab tusharmidi, Sizif qatl etilsa?! Unday desa, oybolta tutgan jallodlarning qorasi ko'rinmayapti, kunda ham yo'q... O't qalab, tikkasiga yondirisharmikan?.. Balki boshidan nomokob purkay-purkay terisini shilishar, tiriklayin?! E-e-e, ana, ana, Sizif ko'rди! Ko'rdiy, vujudi lovullab ketdi, ayon, degan o'y shuurini-dilini yashinday tilib, kuydirib o'tdi. To'g'risi, u bunday jazoni kutmagandi. Nima bo'lsa bo'lar, lekin ortiqcha qiynamay jonimni olishadi degan umidda shaylanib kelayotgandi u, biroq... Ko'z oldida og'ir haybatli xarsang tosh ostida majaqlangan va yer bilan bitta bo'lib yotgan oyoq-qo'li, jismi-jasadi gavdalandi. Xarsang toshning rosa dumalaydiganini topishibdi, o'ziam! Bahaybatligini!.. Avval Sizifni yerga yuztuban yotqizadilar, so'ng oldi-orqasidan poyloqchilik qilib kelayotgan xosnavkarlar baravariga xarsangga yopishadilar-da, toshni uning ustidan bir sidra dumalatib yuboradilar, qarabsizki, qasira-qusur-r!..

Xarsangning biqin tomonida ola-chalpoq qizil dog'-dug'lar ko'rindi, demak, Sizif taxminda adashmadi, ilgari ham kimlarnidir bu yerga keltirib toshga bostirishgan, o'sha burungi qon dog'lari xarsangga yuqib, singib ketgan!..

ekanini bilasanmi, o'zi?.. Seni dunyoga keltirgan validai muharraming ham badbashara yalmog'iz bo'lib ko'rinadi ko'zingga... Belanchakka belangan nevarachangning ma'sum qiqirlashi ham iblisning qah-qahasidek botadi qulog'ingga. Voy, deysanmi, ih yoki uh deb yuborasanmi, yo, falak deya nola chekasanmi?.. Bas, yetadi, shuning o'zi seni gunohkorga chiqarish uchun kifoya qiladi – chunki, eshitgansan, bilasan – har bir tirik jon peshonasiga qazoi haq tamg'asi yanglig' muqarrar gunohkorlik tamg'asi urib qo'yilgan, osiy banda. Hamon shunday ekan, Sizif ham o'ziga ravo ko'rilgan qismat hadyasi oldida bosh egishdan o'zga chorasi yo'q. Axir harchand tavalloyu dod-faryod ko'tarma, peshonangga yozilganidan qochib qutulolmaysan, inson. Eng ayanchlisi, o'z manglayingdagi yozuvning bir satrini ham oldindan o'qiy olmaysan – istiqbolda nimalar kutmoqda seni, qanday saodatli yoxud qandayin maxzun kunlar yo lahzalar intiq-intizor quchoq ochib turibdilar, bilolmaysan. Quvonchli damlarni boshdan kechirganda yaratganga shukrlar qilasan, yetkazganiga shukr deysan, boshingga musibat gurzisi tushganda esa dalli tasalli aniq: peshonamda bor ekan-da, demoqdan boshqaga yaramaysan! Yozig'im shul ekan-da, demoqdan o'zga chora topolmaysan, be choraga, be najotga, ojizu notovonga aylanasan. Go'yo peshonangdagi yozuvni, jilla qursa, kechikib bo'lsa-da, o'qigandek bo'lasan. Voqea yuz berib o'tdi, ya'ni, manglay daftaridagi ko'zga ko'rinmas yozuv amalga ko'chdi, lekin bir narsa e'tiboringdan chetda qoladi – yuz bergan hodisani o'tdi-ketdi deb hisoblaysan, bo'ldi, tamom deysan. Aslida esa... taqdir bitiklarini bitguvchi xattot shu o'rinda bandasiga beminnat hadya in'om etganini, mehribonlik ko'rsatganini unutma, hisobga olib qo'y. Tovoningga zirapcha kirgani ham behikmat emas, binobarin, yuz bergan voqea-hodisa ro'y berdi tamom-vassalom emas, aslo, u hali davom etadi – ibrat ma'nosida, ogoh ma'nosida, da'vat va hokazo ma'nolarda. Aqli bor odamning ko'zi moshday ochiladi. Chunki o'sha ibrat yoxud da'vat atalmish hali-veri nari ketmay boshing tepasiga turfa shakl-shamoyilda aylanishayotgan bulut karvoni yanglig' qaytib keladi, ha, hayoti-dunyoda unga yana va yana ko'plab marta ro'para kelasan. Ehtimol o'shanda ayni shu voqea ilgari ham – qachonlardir boshingga tushganini unutib yuborgan bo'lasan, e-voh, deb yuborasan, zinhor kutmagandim, deysan, vaholanki, u shurning allaqaysi shiyponchasida yaslane-yeb sening ustingdan beozorgina kulib-kulimsirab turgan, ehtimol, seni mazax qilayotgan bo'ladi.

* * *

Uzundan-uzun hukmi oliy xatmi (bunchalar cho'zishmasa, deb qo'ydi Sizif ichida, ensasi qotib) adog'iga yetayozgandagina u xarsang toshning raftoriga bosh-oyoq razm soldi. Haybatini ko'rib yuragi orqasiga tortib ketdi... Uni dumalatib-dumalatib tik cho'qqi tepasiga olib chiqishni mo'ljalldi, chamaladi. Shul toifa jazo ravo ko'rildi

unga, demak, hozirning o'zida uni kishanlardan ozod etishadi va Sizif yo, madad, deganicha ishga kirishadi... Yoki u taxminda adashdimi? Hukmi oliyni yanglish eshitdimi?.. Boshi g'uwillamayaptimi? Ko'zlari aniq-ravshan ko'ryaptimi, o'zi? Axir unga hech bir amr bo'lgani yo'q, ya'ni hozirning o'zida jazoni o'tamoqlikka kirishgaysen, degan amri-farmon o'qilganicha yo'q.

Sizif angrayib qaradi atrofga, qulog'ida shamol guvillashi tinmadi, hukmni durust eshitmay qoldim, degan o'yga-da bordi, lolu hayronligini yashiradigan ahvolda emasdi u. Jazoning g'aroyibligini aniq va tiniq tasavvur qilib ulgurmagan esa-da, taqdirga tan berdi.. Og'irdir... azobdir... mashaqqat chekar, uqubat ostida qolar, illo, ho-ov marrani ishg'ol etish epini topmay qo'ymas, yo bo'lmasa... Yo, bo'lmasa... Yo, alhazar!..

* * *

Sizifning qulog'i tom bitdi. Ko'z o'ngida sharpalar, soyalar, bulutlar aralash-quralash qorishib ketdi. Alangladi, qulog'ini ding qilmoqchi edi, ko'ngli behuzurlashdi. Qop-qora va damqisdi sukunat uni asta-sekin komiga tortayotgan – uni bosh tarafidan yuta boshlagan edi! Allaqanday bo'yni uzun maxluqning tor jig'ildonidan tushib borayotgandek his qildi o'zini. Torlik, qorong'ilik va jimlik – sukunat bu qadar qo'rqinchli, hatto ko'ngilga qutqu soladigan darajada dahshatli tus olishi mumkinligini tasavvuriga sig'dirolmasdi, Sizif! Nima qiladi endi u? Baqirsinmi? Qichqirsinmi? Faryod qilsinmi?.. Kim eshitadi uning nolasini? Kim yordam qo'lini cho'zadi unga? Kim?! Uni shu maskanga dovur yetaklab kelgan navkarlar, yasovullar qayga g'oyib bo'ldilar! Boshdan-oyoq tuhmatdan iborat hukmni dunyo ahli ko'rmagan adolat tantanasi yanglig' qiroat ila o'qiganlarda so'rog'i bor edi Sizifning! Qani, ular?!

Savollar yog'dirish ham, ularga javoblar topish ham zimmasida qoldi, Sizifning...

* * *

Bundan ko'ra, hushlariga kelgan boshqa har qanday tarzda paymonasini to'ldirib qo'ya qolganlari ma'qul emasmidi?! Mayli, dorga ossalar... boshini tanidan judo etsalar... tilini qirqsalar... Mayli edi, manavi... manavi bahaybat mahluqni ustidan dumalatib, qizil qonini qora tuproqqa qorishtirsalar!..

* * *

Sizif hushini o'nglab, tilini tiydi. Nimalar deb vaysayapti? Kimga dashnom bermoqchi, endi uning bilarmonligi kimga kerak?! U qo'rqa-pusa xarsangga nigoh yugurtirdi, negadir ko'nglidan, u jondor bo'lsa-chi, degan o'y lip etib o'tdi, yaqinlashmay turib uning bosh-oyog'i, yon-veriga qaradi, bir-bir odim tashlab, qo'l yetar-yetmas masofada turib uning atrofini aylandi. Yumaloq, dumaloq, baqaloq!.. Illo, bo'yi bo'yiga teng, xarsangning beliga Sizifning quchog'i yetmasligi aniq, buning ustiga u yumaloq, dumaloq, baqaloq bo'lgani bilan sip-silliq emas, g'adir-budir, o'ydim-chuqur, qilichning damidek keskir qirralari ko'rinib turibdi. Ayrim joylarini mog'or, po'panak bosgan, ko'rinadiki, u juda uzoq vaqtlardan beri soya-salqin, pana-pastqam bir joyda yotganu, asqotadigan mavridi kelganidan uni shu joyda muhayyo qilishgan. Rang-tusi...

Sizif toshu xarsang toshning farqiga borar, Korinf qal'asini devor bilan o'rashda, ayniqsa bosh qo'rg'on devorlari uchun keltirilgan xarsang toshlarning sangtaroshlar tomonidan yo'nish ishlariga shaxsan o'zi bosh-qosh bo'lgan, bosh-qosh bo'larkan, allaqancha fursatlar katta-kichik xarsanglar tepasidan ketolmay qolar, bu ajabtovur tog' jinslarining aql bovar qilmas shakl-shamoyliga, rang-tusiga, undagi chiziqlar, xollar, dog'-dug'lardan ko'z uzolmas, usta sangtaroshlarni tevaragiga yig'ib olib o'zini qiziqtirgan va bilmaganlarini tortinmay-netmay so'rab-surishtirar, o'sha bilganlari... mana, mana shu biyobonda asqotib qolishi mumkinligi yetti uxlab tushiga kirmagandi!..

– Har bir xarsang toshning joni bor, – degan edi mo'ysafid cangtarosh ustaboshi. – Sizif bu tentak chol men bilan maynabozchilik qilishga qanday jur'at etyapti degan o'yda o'qrayib qaragandi mo'ysafidga, biroq sangtaroshning aftida mutoyiba sharpasi sezilmadi, aksincha u juda jo'n haqiqatni aytayotgan qiyofada va ohangda boshlagan so'zini tasdiqladi: – Faqat bularning ko'nglini topa bilish kerak!..

Sizif attang deya bosh chayqadi. Joni qayda bu baqaloqning? Ko'ngli-chi?.. Shu o'yda xarsangni bir boshdan nazardan o'tkazishga kirishdi. Xarsangning turli yeri turfa rangda tovlanayotganiga e'tibor berdi, qizg'ish, qirmizi, qoramtir, oqish... xolli-xolli, ajabtovur chiziqlar ayqashib ketgan... xuddi ikkita tosh bir-biriga erib qapishib ketgani belgisidek to'g'ri tortilgan chiziqlar... Lang'illab yonayotgan gulxanning qizil-qoramtir tilini eslatuvchi shakllar... Sizif xarsang yaxlit quyma toshmi yoxud yig'indimi ekanligini aniqlolmadi, o'zicha xarsangning betini, ko'zi, burni va qulog'ini belgilab

oldi, bir yo ikki juft oyog'i bo'lganidami, Sizif ha-a, chuv, deya uni tirqiratib tepaga yo'rg'alatgan bo'lardi-ya!.. Qulog'idan cho'zib bo'lsa-da, yetaklab chiqardi-ya!.. Biqiniga xala suqardiki!..

* * *

Odam – tikyuruvchi jondor, bu-chi? O'yladi-ya, aytdi-ya, qadam tashlab yura olganida, oyog'ini yerga tekkizmay yugurtirmasmidi, Sizif, uni! Mingoyoqqa o'xshab o'rmalaganida, o'rmalatmasmidi, yuqoriga qaratib?! Qanoti bo'lganidami! Oh-h-o-o!.. Yo'q, xarsang tosh yumaloq, demak, u – yumalovchi, dumaloq, demak, u – dumalovchi. Uni dumalatishdan o'zga iloji, chorasi yo'q, Sizifning!..

* * *

Uzun oq kunlar, ulardan-da uzunroq qora kunlar ulanib, uyqashib ketdi. Sizif uchun buning ahamiyati qolmadi, u butun borlig'ini, butun maqsad-maslagi, orzu-umidini bir niyatga – xarsang toshni cho'qqi tepasiga olib chiqishga qaratdi. A'zoi badanida quvvat paydo bo'lganini seza boshladimi, bas, oqkunmi-qorakunmi, jazm etaverar, kafti, kifti, ko'ksi, manglayidagi loy, tuproq, chang-g'ubor yuqini artmay-surtmay yana va yana xarsangga tashlanar, ehtimol, shu safar, ha-ha-a-a, mana shu safar xarsangni cho'qqiga qadar dumalatib olib chiqishiga bo'lgan galdagi ishonch uning g'ayratiga g'ayrat qo'shardi. Axir uning ko'z ochib ko'rgani tosh edi, ko'rgani tog' yonbag'ri, tog' cho'qqisi edi. Og'ziga qaysi so'z kelsa, o'sha bilan atadi tog' va tog' cho'qqisini. Tog', tog' yonbag'ri, tog' cho'qqisi, taqir tepa, mushkul tepa, g'urbat tog'i, qir, adr, so'qmoq... Ko'ksini yalong'ochlab osmonga qarab yotgan navrasta qizning hali uch berib ulgurmagani mammasini eslatib yuborardi ba'zan tog' cho'qqisi. Qizemchak!.. Sizif yayrab-yashnab, og'zini to'ldirib, miriqib kuldi. Shirintoy shumtaka nevarachasi hali tili chiqmay turib xotin-qiz zoti yaqin kelsa mammi-mammi deganicha ularning ko'ksiga chang solardi... Simobday, nuqraday, parqu bulutday oppoq, ko'zni oladi, qamashtiradi... xayolni xazonday to'zitadi, charchog'ingni tumtaraqay qilib quvadi, yo'q yerdan kuch-quvvat bag'ishlaydi, erkakligingni yodga soladi, tog' mammisi!..

* * *

Nomidan, qiyofasidan qat'i nazar tog' yonbag'ri, o'zi ochgan so'qmoq yo'l qadrdonlariga aylanib ketdi Sizifning. Yumaloq, dumaloq, baqaloq xarsang unga bo'ysunib tepaga tomon o'rmalagani sayin toshni, unga qo'shib taqir tepani, so'qmoqni alqashga tushar, ularning barchasini til biriktirgan qadrdon do'stlari yanglig' aylanib-o'rgular, biroq bunday xush kayfiyat va xush muomala uzoqqa bormas, xarsang cho'qqi sari cho'zilgan so'qmoq yo'lning qaysidir manziliga yetgan joyida taqqa to'xtar, bamisoli ikkala oyog'ini bir etikka tiqqan battol xangidek u yog'iga bir qadam, bir qarich ham siljimasdi. Sizif birdan qo'rqib ketardi, qo'rquvga hovliqish ulanardi, so'ng sarosima, tahlika... ozmuncha marta talvasaga tushdimi?! Bularning bari zaiflik, irodasizlik alomati ekanligini eslagan zahoti esa hushini yig'ishga kirishar, vazmin tortar, shu tariqa bezabon tog', bezabon so'qmoq, bezabon toshga termilgan bezabon odam asta-ohista, asta-ohistalik bilan vujudining allaqaysi puchmoqlarida pusib olgan iroda rishtalarini topib, tutib olar, uni avaylab-ardoqlab himarib-himarib tortib olish yo'llarini izlar, Sizif uchun o'z irodasidan bo'lak madadkor, xaloskor yo'q edi.

* * *

Dunyoning turgan-bitgani irodadan iborat, deyishgan. Darhaqiqat, insonni iroda tark etsa yeru osmon ham, quyoshu yulduzlar ham behuda-befoyda. Men esa yangi irodaga o'rgataman odamlarni!.. Ha, mutlaqo yangi irodaga, demak, boshqacha hayot kechirishga o'rgataman! Ana o'shanda boshqacha yashay boshlaydilar, odamlar, dunyo boshqacha bo'lib qoladi. Nuqul azob-uqubatdan iborat bo'lgan hayot barham topadi. Nafaqat manavindaqa bejon-benom tosh-tuproqni ko'tarish, surgash-tashish emas, inson zotini oyoqosti va beqadr qiladigan har qanday qora mehnat mashaqqati batamom barham topadi! Inson hayoti hudami-behudami, bama'nimi-bema'nimi, deb yo'q yerdan bosh qotirib o'zlariga o'zlari azob berib yurishmaydi, odamlar.

* * *

Dastlabki kezlar u xarsang toshni yuqoriga qarab yumalatishda ko'pincha shoshildi, shoshilish ham gapmi, hovliqdi. Qayta-qayta chamalaganida cho'qqigacha bo'lgan masofa aytarli olis emasdek, marra qo'l cho'zsa yetgudekkina ko'rindi, shu ham yumushmi-jazomi, dedi, nazarida g'izillab toshni dumalatadiyu, naq cho'qqining tepasiga yetib boradi, navrasta qizaloqning ko'ksi yoniga toshni qimirlamaydigan qilib o'rnatadi-da, bir muddat mammidan ko'z uzmay qoladi, suqlanib xayoli qochadi.

Shundan so'nggina o'zini qo'lga oladi – xarsangning ustiga chiqib olib butun olamga jar soladi: he-yey-y, odamlaru odamla-ar, eshitmadim demangla-ar, menkim shahon shoh Eol va malika Enaretning suyakli o'g'loni, Meroplar sulolasining arzanda kuyovto'rasi, Glavkaning padari, Bellerofontaning g'amxo'r bobosi bo'lmish mahkum Sizif kaminaga belgilangan jazoi haqni, nihoyat, sharaf bilan o'tadim, uddaladi-i-m-m! Ha-ha-he-ye-yey-y-y! Mana-a, qarangla-ar, shohidi bo'lingla-ar, xarsang toshni cho'qqiga olib chiqdim, cho'qqini zabt etdim, zafar quchdim, deya chor tarafga qarata hayqiradi!..

* * *

Dimog'i chog' bo'lgan Sizif xarsang atrofida aylana yasab yugurishga tushganini o'zi ham sezmedi.

– Lakalum lak-lakalum! Laka-laka lak, lakalum!.. Lakalum lak-lakalum! Laka-laka lak, lakalum!..

Sizif umuman hayotda juda kamdan-kam, ahyon-ahyonda raqsga tushgan, ixlosmandlarining qo'yarda-qo'ymay urinishlarini rad etishning iloji topilmagan hollarda esa qo'lini nomigagina ko'tarib qo'yar, harakatlari boshqalar tugul o'ziga ham beo'xshov ko'rinib ketardi, endi esa, shu tobda nazarida mohir raqqosdek sezayapti o'zini – gavdasini goh o'ng-goh so'l tomonga tashlab irg'ishlar, sopalak tepayotgan bolakayday lo'killab qo'yar... Ilhomi jo'shib, qadamini yanayam jadallatdi, xirgoyisi harakatlariga monand sho'x-shodon yangray boshladi:

– Lakalum lak-lakalum! Laka-laka lak, lakalum!.. Lakalum lak-lakalum! Laka-laka lak, laka-laka lak, lak-lak, lakalu-u-u-m-m!..

O'ziyam rosa aylandi u xarsang atrofida! Xarsang ko'ziga qadrdonidek ko'rinib ketdi. Rosa xumordan chiqdiyu holdan toydi, shuning barobarida qushday yengil ham tortdi...

* * *

Birinchi bor u ulug' maqsadlar bilan jangga otlanganidan buyon eh-he-ye, ozmuncha

to'fonu bo'ronlar uvvos solib bu biyobonga chovut soldilarmi, ozmuncha davru davron va ozmuncha zamonlar qaytmas yoqlarga badar g'oyib bo'ldilarmi, ozmuncha bulutlar o'rkach-o'rkach bo'lib, tog'-tog' bo'lib karvon tortib o'tdilarmi?! Lekin, buni qarangki, na kuchi qirqildi, na-da misqolcha g'ayrati so'ndi Sizif azamatning, o'zi esa butun boshli odam-chidamga, odam-bardoshga, odam-irodaga aylanib ketdi. Basharti mo'jiza yuz berib, undan kimdir kelib isming nima deb so'rasa, hech ikkilanmay, ismim matonat yoki ismim bardosh deb, yoki bo'lmasa, turgan-bitganim tosh, xarsang toshga, cho'yanga, metinga aylanib ketganman deya javob qaytarishdan orlanmagan bo'lur edi. Vaholanki, u haqda, uning boshiga tushgan bu qismat sinovi ustida gap chuvalashtiradigan vos-voslar ne-ne badhazmdan-badhazm va havoyi mish-mishlar tarqatishmadi. Nima emish, Sizif abadul abad besamardan-besamar qaro mehnatga mahkum etilmish, necha zamonlar qaro terga botmasun, u xarsang toshni cho'qqi tepasiga yumalatib chiqa olmamish, inchunin, Sizif bema'ni, beshukuh, bezavq qaro mehnat qahriga uchragan badbaxt-betole taqdir timsoli deya bitilmish, solnomalarda!..

Odamning turish-turmushi doimo bema'ni, deya jirttakilik qilganlar bekor aytibdilar! Turish-turmushning bema'nilikka aylanishi ham, uni bama'ni qilish ham har bandaning o'zida qolgan! Men isbotlagayman, men! Marhamat, bu yo'lda har qanday malomatga tayyorman. Qani edi, betimga yog'dirsalar zahar-zaqqum ta'na-malomat. Kim betimga ayamasdan shapaloq tortar? Kim burnimdan tortib meni kazzob, deb aytar? Qani, kim bor? Kela qolsin, qulog'im ding, mana, men hoziru nozir, men tayyor!

* * *

Sizif toshni yuqoriga qarata dumalatish mashqini allaqachon puxta egallagan, dumalatmagan taqdirda ham undan nari ketolmas, go'yo u xarsangga ko'rinmas ip bilan bog'lab qo'yilgandek besh odim uzoqlashdi deguncha xarsang uni yoniga tortib olayotgandek bo'laverar, bunga sari Sizifning mehri toblanar va ovozining boricha "Laka-lum"lab dumaloq, yumaloq, baqaloq qadrtoni yoniga quchog'ini yozib yetib kelar... ha-a, ho'-o', avvalboshda esa... ko'rgani ko'zi yo'q edi uning turqini!.. Ko'zini ochdi deguncha unga o'qrayib qarar, nigohlari bilan teshib yuboraman degan iddaoda tirg'alar, parchalab tashlayman, mayda-maydangni chiqarib qumingni ko'kka sovuraman degan po'pisa, dag'dag'a bilan yeng shimarar, bunga sari kuchiga kuch qo'shilayotganini ravshan his qilar, tishlarini g'ijirlatib, kafti, yelkasi, tizzasi, tirsaklari azbaroyi toshga, metinga aylanib ketganga o'xshar, o'sha holatida vujudida qaynab-toshayotgan shahdi-shijoatini tasvirlashga so'z, ta'rif topolmasdi. Qayoqdagi mana shu narsani, tag'in jonsiz, ongsiz... ko'rimsiz bir xarsang toshni ko'rinib turgan

tog' tepasiga olib chiqolmaymanmi, menday ongli bir inson-a, kimsan korinflik ayonlarning ayoni, omilkorlikda Sizifdayin misli kamyob odam-a!.. Qon kechaman, tirnoqlarim o'yilib tushsin, barmoqlarim, kaftlarim majaqlanib ketsa ketsin, tog'-toshning bag'ri o'pirilib chohlarga qulasa-qulasin, illo sen xarsangni tepaga, anavi tep-paga-a olib chiqmaguncha qo'ymayman-n! Qo'ymayman!..

Uning qon-qoniga, vujud-vujudiga singib ketgandi-ya, bu aqida. Musht do'laytirib yaqinlashardi u xarsang yoniga, musht yog'dirardi duch kelgan yeriga, ovozining boricha hayqirar, po'pisalar qilar, haqoratlardan-da tilini tiymas, qandoq bo'lmasin sen mening izmimdasan, bo'ysunmaganingga qo'ymayman, deya shaxt-shiddatini ro'kach qilishdan, pesh qilishdan charchamasdi. Biroq... biroq Sizifning shashti qanchalar baland bo'lsa, ishining unumi shunchalar sezilmas, qadam olishi og'irlashar, goho sakkiz-o'n, goho undan-da pastroq, hatto tikkasiga qarab bor-yo'g'i ikki-uch quloch ilgarilagan bir pallada to'satdan xarsangning qaysarligi tutib, uni qimirlatib bo'lmay qolar, boyagi shasht-boyagi vajohatda Sizif lovullab tirik alangaga aylanar, yorug' dunyoda topilmaydigan haqoratlarni boloxonodor qilib do'ldek yog'dirar, odamgarchiligu insongarchilik degan afandimayillar ho'-o' allazamonlarda o'tib ketgan deya zahrini sochar, jahl chiqqanda aql qayda deganlaridek, yana va yana mushtiga erk berar – xarsangni bet-ko'zi demay duch kelgan joyiga savalashdan, tepkilashdan to'xtamas, xarsang qilt etmas, o'zi esa oyoq-qo'llari qip-qizil qonga belangandagina hovurdan tushar, es-hushini yig'ar, alamini kimdan olishini bilmaganidan muk tushib, endi yerni mushtlagani-mushtlagan edi.

* * *

“Aksari xarsang toshlarning joni bo'ladi”... Negadir mana shu jumla o'qtin-o'qtin Sizifning tili uchida aylanishadigan bo'lib qoldi. Munkillagan sangtarosh ustaboshining qiyofasini ko'z oldiga keltirishga urindi, urinishlari zoye ketdi, lekin uning gapini deyarli aynan takrorlay oldi: “Faqat ko'nglini topa bilish kerak!..” Ko'nglini dedimi yoki tilini?.. “Topa bilish” dedimi yoxud “Uyg'ota bilishingiz kerak” deya Sizifga qarata aytdimi, chol?! Aytganda ham, ko'zini do'laytirib, zarda qilib aytdi. Xuddi, vaqti kelib, kimsan Sizif mana shunday holatga tushishini bilganday, shunday voqea yuz berishi ehtimoldan holi emas degan ma'noda bashoratomuz qilib aytdi!

Sizif esa yum-yumaloq, dum-dumaloq, baq-baqaloq xarsangning na joni, na ko'ngli, na-da tilini topolmayotganidan xunob edi...

* * *

Xarsang toshning mammisi qayeridaykin? Yoki... erkakmikan, u?

“Xayol qurisin” dedi Sizif kulgisini yashirmay, shunday desa-da, xayoli izmidan chiqolmadi – “Xarsang toshning erkak-urg’ochisi bo’ladimi?” deb usta sangtaroshdan so’rasam tilim uzilib tusharmidi, deb peshonasiga shapatiladi.

* * *

Nima qilganda ham, xarsang – tosh-da, Sizifning kayfiyati, ahvol-ruhiyasi bilan zarracha ishi yo’q, o’z bilganidan qolmas va Sizifning qaysidir marraga qadar sarflagan mashaqqatu uqubatini bir nobop siljish bilan chippakka chiqarardi.

Vaziyatga ko’ra, xarsangni ortga siljitaman deb necha bor adabini yedi Sizif. Ortga qaytish o’ta xavfli edi, chunki barzangi bir chimdim erki o’zida qolganini sezsa, bas, uni tutib qolishning iloji bo’lmas, ehtimol, tutib qolish uchun Sizifdaqasidan o’nlab, yigirmalab azamatning kuchi kifoya qilmas, shuning uchun, xarsang bo’ysunmay boshladimi, Sizif birinchi navbatda, qanday bo’lmasin, darhol o’zini chetga olib qolishni o’ylashi shart edi. Bunday damlarda xarsang bilan hazillashib bo’lmasligini, u harchand hay-haylashga ham, dod-faryodga, iltijolarga ham beparvo-berahmlik bilan quyiga – cho’qqi poyiga tomon qaldirab-guldirab sho’ng’ishi muqarrarligini Sizif yaxshi bilardi.

Sizif besh-olti quloch yuqorilagan joyida xarsang pastga qarab dumalagan paytlar bo’ldi, uni ne-ne ilmu amal, ne-ne xiyla-nayrang bilan dumalata-dumalata cho’qqining yarmiga yetgan paytlar bo’ldi, hatto undan-da yuqoriga ko’tarildi, jonlari xapriqib-ko’pirib ketdi o’shanda Sizifning, marraga qo’l yetguday masofaga ham chiqdi va har safar, har safar yetdim deganda Sizif beixtiyor, “Eh!!!” deb, “Voh!!!” deb, “Voy-yey-y!!!” deb yuborar, har safar butun vujudi ko’zga aylanar va yo’lida duch kelgan tosh-tuproq’u, yantoq-butoqni ezib-yanchib, qo’porib-majaqlab pastga dumalab borayotgan xarsangdan nigohini uzolmas, zambarakning to’pidek dumalab borayotgan yumaloq, dumaloq, baqaloqqa qarab turib tizzalarini shapatilaganicha

qolardi. Ichingga uray, qorningni yoray deb xumordan chiqquncha so'kinardi. Og'zi shaloq odamga aylanib qolayotganini payqab, g'ashi kelar, asli boodob erkak ekanligi yodiga tushib, shunday esa-da, ba'zan bundayin qo'lansa so'zlarning nafi sezilayotganiga iqrar bo'lib ham qo'yardi. Zero, so'kingani sayin mashaqqatlari zoye ketganini ham unutar, xarsangning vajohat ila xuddi quturgan bahaybat jondor singari o'kirib-ayqirib pastga qarab dumalashining oqibati nima bilan tugashini, va nihoyat xarsang qayerga borib to'xtashi mumkinligini chamalab chamasiga yetolmasdi. Osmonda chaqmoqlar chaqardi, tog'lar larzaga tushar, tog' tizmasiga tutashgan dengiz mavjlari azbaroyi battar moviylashib, tund qiyofa hosil qilardi har safar. Toshni dumalashdan to'xtatadigan, uni ko'tarilgan joyida asrab qoladigan kuch bo'lmasdi atrof-javonibda bunday damlarda.

Qiziq, har safar toshga tarmashar, uni joyidan jildirib, cho'qqi tomon siljita boshlar ekan Sizif bu galdagi yurish tog' yonbag'ining qaysi mazgiliga qadar davom etishini chamalay olmasdi. Nafaqat kuch-quvvati yetmasligi, balki toshning pastga qarab sho'ng'ishining sababi ko'p edi – sababidan qat'i nazar lahzaning yuzdan bir soniyasi, nafasida hamma urinishlari chippakka chiqar, Sizif es-hushini yig'ishga ulgurmas, hushyor tortib ulgurmas, chapdastlik qilishga ulgurmas – alay-balay deganicha xarsang o'zidan shiddat bilan uzoqlashayotgan bo'lar, qanchalar mashaqqat va uqubatlar evaziga imillab ko'tarilganiga teng shiddat va dengiz to'foni yanglig' g'alayon bilan pastga sho'ng'ir, xarsang ho'-o' etakka yetib, harakatdan to'xtaganida Sizif hali nafasini rostlolmagan, alamidan tilini, lablarini chaynab-g'ajib, qon tuplab ulgurmagan bo'lardi.

* * *

Sizifning birdan-bir maqsadi xarsang toshni cho'qqiga olib chiqish esa-da, g'alat, har safar xarsang pastga qarab dumalaganida unga qarab turib, undan ko'z uzmay turib birdan shu qadar yengil tortardiki!.. Yelkasidan tog' ag'darilganu, boshi uzra suzayotgan oppoq bulutdek vaznini his qilmay qo'yardi, mana, ho-ozir, shu topning o'zida osmoni falakka ko'tarilib parqu bulut yanglig' olis-olislarga uchib ketadigandek holatga tushardi...

* * *

Tuyqus Sizifning ko'zi qamashdi. Mamnun jilmaydi, kaftini soyabon qilib cho'qqi

tomonga qarayotib "Quyoshning qiligi!" deb qo'ydi ichida alam bilan. Ancha bo'ldi, u mammini quyosh nurlaridan, goho esa bulutlardan qizg'anayotganini sezib qoldi. Dastavval bunga e'tibor bermadi, miyig'ida kuldi-qo'ydi, biroq asta-sekin qizg'anish ochiq-oydin rashkka aylana boshladi, qanchalar o'zini qo'lga olishga urinmasin, bunday holatlarda Sizifning ichiga yovvoyi mushuk kirib olgandek bo'lar, o'zini qayoqqa urishini bilmas, yana va yana alamini xarsangdan olardi.

U ko'zlarini chirt yumdi. Kifoya qilmadi, kafti, bilaklari bilan yuz-ko'zini to'sdi. Shunda ham zarang tayoqdek toshqotgan barmoqlari orasidan oppoq tog' mammisi simobday nur sochib ko'rinib, ko'rinib emas, jilmayib turardi.

Sizif boshini tog' cho'qqisining kunchiqar biqinida yastanib yotgan dengiz tomon burdi. Dengizning qorni baqaloq odamning qorni kabi shishib ketgan, o'rtasi to'ng'arilgan qozonga o'xshab ko'rinar, dam qorayib-dam ko'karib jilvalanayotgan suv sathida to'satdan paydo bo'lgan oftob shu'lasini (ajabo, oy shu'lasini ham Sizif tomonlarga dengiz sathi orqali taralar, u oftobni ham, oyni ham bevosita ko'rish saodatidan mosuvo edi) tushar, goh yolqinga aylanib nur sochar, goh xanjardek tig'dor nurlarini to'g'ridan-to'g'ri uning ko'zlariga qadayotgan, Sizifning esa azal-azaldan negadir tonggi oftob yog'dusiga toqati yo'q edi. Jini suymasdi.

Aftini ters burdi u, qosh-ko'zi aralash oqib tushayotgan ter suvini bilagi, so'ng dag'al kaftining sirti bilan surib tashladi, biroq ko'zlari battar qamashdi. Cho'qqi tomondan nigohini olib qochdi, "Quyoshning kasofati!.." deya takror g'udrandi va ittifoqo dengiz sathida choqqina qayiqchada suzib borayotgan... Odam!.. Odam!.. Chol-ku!.. Qariya-ku!.. Sevinganidan, xursandligidan hushini yo'qotib qo'yayozdi u, shu qadar entikdiki, shu qadar joni bo'g'ziga tiqildiki, loaqal, "Ho-oy-y!" deya ovoz chiqarilmadi. Hayqirish qayoq-da, dami chiqmadi Sizifning. Esini yig'ib olgunicha esa chol qayiq-payig'i bilan ko'zdan g'oyib bo'ldi... Allaqancha vaqtgacha Sizif dam cho'nqayib, dam qad rostlab turgan joyidan qimir etmadi, biron lahza dengizdan nigohini uzmad, chol yana paydo bo'ladi deb ishondi, shunda, ko'ringan zahoti ovozim boricha baqiraman, chinqiraman, dod solaman deya shaylandi, hatto qanday baqirishni, nima deb chaqirishni o'zicha mashq ham qildi. Xarsang toshni qiyalik tepasi tomon yumalash yumushini kanda qilmasa-da, allaqancha vaqtlar fikr-xayoli dengizda, aniqrog'i, qayiqda eshkak tutib o'tirgan cholga ko'chdi.

* * *

Zevsning qahriga uchramasligi juda-juda oson edi Sizifning. O'zi barpo etgan Korinf qal'asida davru darvon surib umrguzaronlik qilishiga hech qanday mone'lik yo'q edi. Faqat qurg'oqchilik yomon qaqshatdi Korinf aholisini. Qultum suvning qadri nondan, havodan-da oshdi. Zaxira adog'iga yetayozdi. Nima qilmoq kerak?.. Sizif halovatini yo'qotdi. Xaloyiq undan najot kutardi. Shunda... Har qanday dardning soyasida uning davosi pusib yotadi, degan qadimgilar. Sizif ana o'sha davoning topilishiga ishonardi. Lekin bu davoning... Egina qiz ekanligi Sizifning yetti uxlab tushiga kirmagandi. Bordiyu, Egina go'zallikda tengi yo'q sohibjamol bo'lmaganida ham, bordiyu, u suv tangrisi Asopning suyukli arzandasi bo'lmaganida ham, bordiyu, bokira Eginaga ilohlar ilohi Zevsning nazar-nigohi – ishqiq tushmaganida... Sizifning boshiga bu kunlar tushmasmidi?! Kimsasiz bu maskanda – yer tarvuzining ustida, osmon tog'orasining ostida o'ziga nisbatan bir necha barobar barzangi xarsang toshga kiftini bosib xayolga tolib o'tirmagan, abadiyat qadar cho'zilgan umri zil-zambil baqaloqni osmono'par tog' cho'qqisi sari yumalatib olib chiqishga besamardan-besamar urinishlar bilan o'tmasmidi! Malaksiymo bokira Egina!..

* * *

Dengiz yuzalab suzayotgan qariyani qayta ko'rishdan tamoman umidini uzgan, unutayozgan kezlardan birida u, ittifoqo, yana paydo bo'ldi! Sizif ay-nan birinchi safar ko'rgandagi ahvolga tushdi. Avvaldan o'ylab qo'ygan niyatlarini butkul unutdi. Aksincha bexosdan tovush berguday bo'lsa, chol yana ko'zdan g'oyib bo'lishini o'yladi, qani, nima bo'larkin, qayergacha suzib borarkin, men tomonga o'g'irilib qararmikan deb, nafasini ichiga yutdi. Chol yelkador, qaddi xiyla bukik, qoq yelka suyaklari turtib chiqqanigacha, eshkakni og'ir va bir maromda eshayotganigacha Sizif aniq-tiniq ko'rdi. Va ana endi bemalol chaqirsam ham bo'ladi, degan xulosaga kelgan soniyada... ha, xuddi shu lahzada chol yana g'oyib bo'ldi!..

– Cholni dengiz yutib yubordi!

Sizif bu fikrdan toriqdiyu, lekin chol yana qaytib dengiz sathida paydo bo'ladi degan ishonchini yo'qotmadi.

* * *

Sizifning aniq yodida yo'q: Egina qizning g'oyib bo'lishi boisini u Asopning qulog'iga shipshidimi yoxud voqeadan xabar topgan Asopning o'zi najot umidida uni izlab Korinf darvozasi ostonasiga bosh urib keldimi, har qalay, hammasi Egina qiz fojiasidan boshlandi. Boshlandiyu, unga xudolar xudosi Zevs amri ila yog'ilgan ta'qib-tazyiqlar to'foni ulanib ketdi. Zevsning nafrat-g'azabini olovga, alangaga aylantirib keldi u tomondan yo'llangan lashkar.

Vaholanki, Sizifning bor-yo'q gunohi uning boxabarligi edi. Boxabarligi pand berdi unga. Ha, u Egina qiz paritimsol va xushqad go'zallar kushandasi bo'lmish Zevs tomonidan o'g'irlab ketilganidan xabar topdi. Abadulabad o'zgarmas aqida shu – ma'budlar nazar-nazdida xabardor kimsadan xavfliroq jondor yo'q. Xabardor odam sherdan, arslondan, sirtlonu ajdahodan... to'fonu vulqondan-da xatarli. Dunyoning xatari – xabardorda! Boz ustiga, Sizif singari haqparast, adolatpesha va betgachopar xabardorlarning turgan-bitgani tirik ziyon. Undaylarning boridan ko'ra yo'g'i avlo!..

* * *

Qayiq mingan chol uchinchi daf'a ko'ziga ko'ringanida Sizif sas-sado chiqarmay uni obdon kuzatishga qaror qildi. Suv sathida ohista chayqalib borayotgan qayiq suzyaptimi yoki bir joyda... Chol eshkak eshyaptimi?.. Qo'llari eshkakda, lekin... Har safar qanday ko'ringan bo'lsa, o'sha-o'sha – kallasini ko'ksiga osiltirganicha qimir etmay o'tiribdi. Qo'llari eshkakka bog'lab-chandib tashlangan bo'lsa-chi?!

Sizif bu fikrdan xayolga botdi: nega bog'lashadi? Nima, chol baliqchimi yoxud bandi-maxbusmi?.. Sizif xayollari po'rtanasida g'arq ekan, ustma-ust yopirilib kelgan to'lqin qayiqni allaqayoqlarga olib qochdi.

Sizif bu safar ortiq achinmadi, kuyunmadi ham, balki nazar-nigohidan sharpadek g'oyib bo'lgan qayiq tomondan ko'z uzmay turib o'zi ustidan chiqarilgan hukm mohiyatidagi adolatsizlikni payqab qoldi.

Unga yonida g'o'dayib turgan xarsangni tog' cho'qqisiga olib chiqish jazosi belgilangan, biroq hukmda uning yolg'iz-kimsasiz qoldirilishi haqida lom-mim

deyilmagandi. Nega endi uni yolg'iz qoldirishdi? Axir inson har qanday holatda fikrlaydi, fikr odami esa gapirmasdan iloji yo'q. Inson ichida yetilgan gapni gapirmasa yorilib ketadi, shu bois u tinmay gapiradi, har qanday inson aytar gaplarini tinglovchi mahramga muhtoj, ichini bo'shatmaslikka hukm etilgan odamning ahvoli esa... dahshat!.. Ofat!.. Falokat!.. Gapiray-da, qutilay, – deb yubordi Sizif. – Ichimni to'ldirgan gaplarni gapiray-da, qutilay, gapiray-da...

* * *

Ba'zan Sizif og'zi gapdan to'xtamayotganini, hatto aljirayotganini to'satdan sezib qolar, bu odatining yaxshi-yomonligi haqida o'ylab ham ko'rmas, odamni gapiruvchi hayvon, jondor deb bilardi u. Faqat u ovoz chiqarib gapiryaptimi yoxud tovushi chiqmayaptimi – bunga ham ko'pda e'tibor qilmaydigan bo'lib qolgandi. Inson ovoz chiqaradimi-chiqarmaydimi, nima farqi bor, u hamisha ichida gapirayotgan bo'ladi axir. Yaxshiyam, o'ziga o'zi gapirish, o'zi bilan o'zi gaplashish ta'qiqlanmagan!.. Yolg'iz odam ham istaganicha gapirishi, so'ylashi mumkinligini hisobga olishmagan chog'i... Qayiqdagi qariya ham yolg'iz... U kim bilan gaplashadi, kimga dardini yozadi?.. Baliq tutish dardida dengizga chiqqanu, adashgan. Holdan toyganmi?.. Yo'li olismikan yo?.. Bepoyon dengiz uzra behuda-besamar suzib yurish Sizif singari qismatiga bitilgan jazo tamg'asi bo'lsa-chi?!

* * *

Tag'inam Zevsdek uddaburon ma'budlar ma'budi taysallab, katta xatoga yo'l qo'ydi, u zarracha o'ylamay-netmay mulozimlariga amr qilmog'i, Sizif bilgan narsani oshkor etmay turib, zudlik bilan uni el-ulus nazaridan olislarga gumdon qilmog'i, olislar ham gapmi, oyoq-qo'lidan tutgancha osmonu falakka olib chiqib, yerga irg'itib yuborishlari shart edi. Oliy istakka istehzo ila qiyo boqqan ko'zlarni o'yib olmagan xudoning xudoligi, ma'budning ma'budligi qoladimi, axir?! Kim nima desa desin, illo, qattol saltanat yo'rig'i shafqatsiz!

– Olampanoh Sevs o'z sha'n-shavkatiga yarashmagan qilmishga qo'l urdi. U suv va daryolar ma'budi Asopning bokira farzandi-arjumandi Egina qizga ko'z tikdi – uni o'g'irlab, xaramiga yashirdi-i!..

Sizif endigina baralla aytyapti bu so'zlarni, u damlar esa dilidan tiliga ko'chmagan shu xabar ma'budlar nazdida shumxabar deya talqin topdi.

Talqin yedi Sizifni! Talqin boshiga yetdi!..

* * *

Shafqatsizdan shafqat tilanma aslo, zero...

– Nechun bording bozorgoh, mal'un?!

– Nechun borurlar bozorgoh, ma'bud?

– Gap o'ynama, betavfiq sayoq! Va'z o'qimoq edi niyating.

– Niyatim – haq bo'lgan mudom! Hamon...

– Hah-ha-a, haqiqat?! Haqiqat – g'uluv!..

– Dildan tilga ko'chmagan kalom...

– Tamom-m! Tamom-m! Batamom-m!..

... Chorsu bozoriga borgani chin, maydon oralab o'tgani rost.

Shunda banogoh – unga nigohi tushgan xaloyiq turgan joyida suratdek to'xtab qolar, unga angrayar, undan so'z kutar, bunday holdan Sizif ham hayron, zotan, dilida haq axbor qaynagan – boxabar odamning har bosgan qadami, har tashlagan nazari bir hikmat ekanligini o'zi ham anglamagan... Ma'budlar ustidan g'alaba qozonish esa tentaklik, telbalik – davomi esa xatar-tahluka. Illo Sizif qilmishidan afsuslanmadi, aksincha, ma'budlar ma'budining haddidan oshgani meni haddimdan oshirdi, deya oqladi o'zini. O, idrokim, qonlarga to'l, qonga to'l chanqoq, dahshat solib yasha yoki yashama mutloq!.. Ha, shundoq: arslon – izidan, erkak – so'zidan!..

* * *

Kimdandir yoki nimadandir qochib kelgan quyuq bulut go'yo jon saqlamoq umidida dengiz suviga chaplashib ketdi, bulut qayda-suv qayda, Sizif ajratolmay qoldi. Suv to'q ko'kimtir, deyarli binafsha rang tusga kirib... Sizifning ko'zini achishtirdi. U picha chidadi, o'zi zabt etishga chog'langan tog' cho'qqisining yonginasida yastanib yotgan dengizning bulutlar xurujiga uchragani... hozirgina jilvalanayotgan moviy suv sathidan ko'z uzolmadi, axir poyonsiz dengiz sathi jimir-jimir qilib shivirlayotganga, olis-olislardan esayotgan shabada suv sathini erkalayotganga, suv mavjlanib-erkalanib noz-karashma qilayotganga... Sizifga kuch bag'ishlayotganga o'xshayotgandi. Baliqchi qariya boshqarayotgan qayiqning dengiz uzra bir maromda suzib borishiga havasi kelayotgandi. Chol chiranmasdan, bir me'yorda eshkak urayotgan, Sizif sirti tep-tekis, silliq va ayniqsa yumshoq-momiq suv sathidan suqlana-suqlana ko'z uzolmayotgan, beixtiyor boshini azot ko'tarib o'zi zabt etmoqlikka qasd qilgan qoya tomon ketgan yo'lni nazardan o'tkazayotgan, damo-dam chol qayiqni oqim izmiga qo'yib qo'llariga dam berayotganini ko'rganida o'zi bunday imkoniyatdan mahrum ekanligini yana va yana taqdiri azaldan, qismatidan ko'rib, ich-ichidan ezilayotgandi.

* * *

Sizifning boshi uzra Tanatosning qora bulutlari quyuqlashdi. (1) Sizif bo'sh kelmadi – to'g'ri, u o'ziga yetganча xiyalakor edi, unча-bunchаga bo'sh kelmasdi, unча-munchа nayrang tuzog'iga ilinmasdi ham. Tanatosga bo'ysunish o'lim bilan teng, ya'ni jallod tig'iga gardanini tutishning o'zginasi edi. Buni yaxshi bilgan Sizif birdan-bir to'g'ri yo'lni tanladi – u o'lim ma'budini qulluq ilа qarshi oldi, unga ojiz va notavon qiyofada ro'baro' bo'ldi. Biroq u mazlumning yovuzlikka qarshi isyoni – xiyла, degan aqidani qo'llayotganini hech zog' payqamadi.

1. Tanatos – Qadim Yunonda o'lim xudosi.

* * *

Sizif ovozinинg boricha xaxolab tog'u toshni boshiga ko'tardi, quloq tutdi – tog' kuldi, cho'qqi kuldi, o't-o'lanu ho'-o', naridagi dengiz mavjlana-mavjlana kuldi. Sizifning

shumligi tutdi, u ro'parasida baqrayib qolgan g'animini mazax qilayotgan g'olib sarkarda yanglig' istehzolarga to'la basharasini ko'z-ko'z qilib kuldi. Haqqirost ma'bud bo'lsa, ko'nglimda yetilib turgan niyatimni payqamasmidi?! O'zini ma'bud deya jar solgan ma'bu-ud, ma'bu-ud, hammasi o'zicha ma'budchalar, yaramaslar!.. Kulgi uni xumordan chiqarolmadi, birdan jiddiy tortdi, yo'q, na'ra tortdi, na'ra:

– Senmi, meni dog'da qoldirmakka atalgan jazo? Menmi, senga kalaka-ermak? Shul xarsang, shul tog' bo'ldimi yo'limda paydo?! Mening yo'limda-ya?!

Sizif xarsangni dast ko'tarib hov dengizga qarata uloqtiradigan vajohatda qo'llarini boshi uzra musht qilib do'laytirganicha atrofga zahar purkadi.

Keyin nima bo'ldi, keyin? Nima bo'lardi, olam ahli ko'rmagan-netmagan hodisa yuz berdi – Tanatos g'aflatda qolganini anglab yetishga ulgurmay, Sizif uni zanjirband etib, zindonga tashladi, zindonga! To'fon tutdi olamni, betinim va betizgin chaqqan chaqmoqlar momaguldirakka aylandi – olam toshqin ostida qoldi. Jala quydi, sel quydi. Sizif Korinf ulusi ichmog'i uchun suv so'ragandi – kechagina qultum suvga zor aholi necha kun-necha oy tinimsiz yoqqan jala ostida g'arq bo'ldi, g'arq!.. Biroq Zevs niyatiga yetolmadi, ya'ni o'lim ma'budi Tanatos zindonband ekanligi bois yer yuzida o'lim to'xtagandi.

Zevs talvasaga tushdi!..

* * *

– Qirg'inbarot-o'limning to'xtashi Zevsni dahshatga, talvasaga soldi. – Sizif xarsang toshga kiftini tiragan ko'yi cho'nqayganicha unga razm soldi. Xarsang zil-zambil sukunatga ketgan, aftidan u ohista boshlangan hikoyaga butun vujudi bilan quloq solayotgandi. Sizif davom etdi:

– Zevs o'liklarni ham, undan battar tiriklarni ham ko'rgani ko'zi yo'q edi. Osmoni falakdan yog'iladigan, odamlar boshiga mingdan-ming ofat-talofatlar yog'diradigan yog'in-chaqinlar xudosiga va tangrilar tangrisi degan oliy sharaf sohibiga aylangan bu kimsaning kimdan va qay tariqa dunyoga kelgani ahli avomdan pinhon tutilgan.

Endi o'ylab ko'rsa, shu xabardorligi, ya'ni Zevsning nasl-nasabini besh qo'lday bilishi – Sizif ustidan o'qilajak hukmning shafqatsizligini belgilab bergan edi. Xullas... avvalboshda Kronos va Reya oilasida totuvlik, xotirjamlik hukmron edi. Biroq bu osudalik uzoqqa bormadi – Reya farzand ko'rdi deguncha Kronos ularni hayallatmay paqqos jig'ildoniga urishni odat qiladi. Volida Reya uvvos soladi, faryod chekadi, eri Kronos esa o'z farzandlaridan biri tomonidan mahv etilajagi haqidagi bashoratdan tinchini yo'qotgan, taxt-martabadan mosuvo bo'lishdan ko'ra nasl-nasabsiz qolishni afzal deb bilgani bois razil odatini kanda qilolmasdi. Joni o'rtangan Reya navbatdagi homilasi – Zevs dunyoga kelgan zahoti uni o'rab-chirmab yashiradi va uning o'rniga eriga choyshabga o'ralgan tosh parchasini taqdim qiladi. Kronos toshni yutib yuboradi. Oradan necha fursatlar o'tib, Zevs voyaga yetadi va bashoratda naql qilinganidek qonxo'r va odamxo'r padaridan tug'ilmay nobud bo'lgan aka-opalarining xunini oladi.

O'sha otadan dunyoga kelgan Zevs o'zi ham padar qarg'ishiga, so'ngra qismatiga giriftor bo'ldi. Otamos qonxo'rlik qismati Zevsni bachajish – chaqaloqxo'rga aylantirdi, biroq, hayhot, u bu borada otasidan o'tib tushdi, ya'ni taqdir lavhiga bitilgan qatli om qismatidan omon qolish ilinjida ko'z ochib ko'rgan jufti haloli Metidani tiriklayin yutadi. Onaning vujudida jon saqlagan homila esa rivojlanishdan to'xtamaydi, balki ota miyasidan ozuqalanish hisobiga rivoj topadi va vaqt-soati yetgach, dunyoga keladi...

Sizif hikoya qilishdan bir zum to'xtab, uzoq tin oldi. Nima qilsin – aytsinmi-aytmasinmi, yo'q, u bashorat qilish niyatidan yiroq, faqat shoh Ibn K. bilan bog'liq voqea... Shunday bir zamonlar keladiki, shoh ibn K. kibru havoda o'zini osmon ustuni deb e'lon qiladi. O'z qo'l ostidagi yurtda bunga shubha bilan qaraganlarni, ularga qo'shib ma'lumu mashhur zotlarni yoppasiga qatli om etadi. Nima bo'ladiyu, bexosdan uning burniga chivin kirib ketadi. Harchand urinmasin, ayuhannos ko'tarmasin, chivinni qaytarib chiqarish epi topilmaydi, chivin esa uning miyasini kemirish hisobiga kun va soat sayin kattalashib sichqondek bo'lib ketadi. Shoh ibn K. o'lmay turib jahannam azobini ko'radi... Sizif bu hikoyani so'zlab yuborishdan o'zini bazo'r tiydi (2). Lekin Kronos va Zevs ikkovi asli xudosiz badbin ekanliklarini aytdi. Ochiqchasiga aytdi, dona-dona qilib aytdi:

– Kronos va uning zurriyodi Zevs – ota va o'g'il xudosiz bo'lganlari uchun ham o'limni dahshat deb bilardilar, zotan o'lim gunohkorlar nazdidagina dahshat va ayanch manbaidir!..

Xullas, mana shunday mal'un xudosizlar o'zlarini ilohga, ma'budga mengzaganlari, haramini esa manfur ishratxonaga aylantirgani nima uchun ahli ommaga oshkor bo'lmasligi kerak?! O, badkirdor, o, yaramas, qonxo'r, muttaham, o, la'nati xotinboz! Oh, qaydasan qasos, qayda intiqom?! Po'stkallasin aytsam, eshshaksan, eshshak... beshak!..

Sizif o'rnidan irg'ib qad rostladi, azbaroyi junbushga kirganligidan bukik qaddi rostlandi – bo'y-basti xarsangdan-da tik, mahobati xarsangdan-da ulug'roq ko'rindi. Davom etdi:

– Uning kirdikorlaridan so'z ochgan kimsa borki, g'iybatchi, g'anim, yurtbuzar muttaham deya e'lon qilindi, betlariga qora chaplandi. Ko'z yetmas, qo'l yetmas, so'z yetmas maskanlarga badarg'a qilindi. Qizining xajrida kuyib ado bo'lgan Asop esa dom-daraksiz, nom-nishonsiz...

Sizif birdan jim bo'lib qoldi. Boshlagan so'zini nihoyasiga yetkazmay tilini tishladi. Yana nima jin urdi uni? Yana ne maqsad-muddaoda tiliga erk bermoqda? Bejon-behis xarsang tosh-ku, deb o'yladimi? Unday desa, joni-ko'ngli bo'lsa-chi, bu baqaloqning?! Toshda ham ruh mavjud deganlar. Oh, yoriltosh-yoriltosh, ich-ichingni ochayin, men qalbingni ko'rayin... Yorilaqol, yoriltosh... Meni aldadi, ko'ppak, qari sangtarosh!.. Ko'ngil nima qilsin, bul... Maxluqmidi, jondormidi, kasu nokas bandamidi, bu xarsang tosh?!

2. "Qur'oni karim"ning "Baqara" surasi 258-oyatida naql qilingan rivoyat.

* * *

Sizif aytganlari toshga yuqmasligiga ishonchi komil edi, jigarporasi xajrida ado tamom bo'lgan padar – Asopning dom-daraksiz g'oyib bo'lganidan og'iz ochgan joyida... boshi, yelkalari aralash mayda qum zarralari yog'di. Sizif hayron bo'ldi, birdan hikoyani cho'rt uzdiyu, yuqoriga qaradi, tuyqus "qirs-s" etgan sas eshitildi. Sizif dabdurustdan buni tushunmadi. Aqli bovar qilmadi, vaholanki, aniq-tiniq eshitdi! Zum o'tmay sapchib oyoqqa qalqdi va nazarida xarsang tosh charsillab, parchalanib

tushadigandek xavotirda toshning panasidan otilib irg'ib chiqdi. Ortiga o'girilib xarsangga bosh-oyoq razm soldi.

Tosh qilt etmay turardi. Vaholanki, necha zamon-necha davrlar o'tdi-ketdi, Sizif xarsang loqal qilt etsa-chi, deb, xunobi toshar, achchiqlanar, ayuhannos ko'tarar, nor tuyadek o'kirib yuborar, tuya emas, ayni achchig'i chiqqan damlarda filga aylanib qolsayu, qudratli xartumi bilan xarsangni dast ko'tarib!.. Yo'q, fildan ham biror ish chiqishiga ko'zi yetmaydi, yaxshisi, Briareyga aylanadi! (3) Mushkuli osonlashadi shunda, xarsangni kiftiga qo'ndirib, yuzta qo'lini ishga soladi – qo'lma-qo'l qilib, ha, shunday – xarsangni kiftiga qo'ndirib, tog' cho'qqisi ekanu, osmoni falakka qaratib irg'itadi, soqqa quvib yurgan boladek istasa, pastga qaratib dumalatadi, istasa, tepaga – cho'qqi tomon chopqillab-irg'ishlab ko'tarib chiqadi!.. Biron qadami zoye ketmaydi uning!

Sizif shunday dediyu, ko'kka qarab xuddi tavallo qilayotgandek o'zining kutilmagan kashfiyotidan mutaassir bo'lib qoldi!

Hech bir harakat zoye emas... Behuda, besamar, bema'ni emas!.. Emas, emas, emas-s!.. Qumursqaning qadam olishidan tortib Yer va Quyoshning ikki sevishgan qalb sohiblari yanglig' bir-birining atrofida aylanishigacha – hikmat, hikmat, hikmat! Yer Quyoshning atrofida aylanadimi yoxud aksinchami – – nima farqi bor, deya befarqlik qilish nahot aqli raso odamga yarashsa?! Omilik, betavfiqlik emasmi, bunday fikrlash! Bunday nusxalar yeru quyosh harakatdan to'xtagan taqdirda ham pinakni buzmas! Sizif uchun esa... xarsang tosh tepasidan qum zarralarining uchib-to'kilib tushganidayoq olamcha hikmat mavjud. Ha, shunday, harakat mavjud joyda ma'no-mazmun, mohiyat mavjud. Najot quruq irodada emas, yo'q, harakatga aylangan irodada! Ma'no-mazmun va mohiyat mavjud ekan, hech bir irodali xatti-harakat behuda-bema'ni ketmaydi. Adoqsiz harakat bekor, boqiy harakat besamar-bema'ni deganlarning o'zlari, so'zlari bekor-bema'ni-besamar!..

Sizif bir joyda turolmay qoldi, birdan tovushining boricha baqirgisi-hayqirgisi, shu bilan tog'u toshdan, osmon to'la bulutdan, bulutlarga tutash dengizdan... mammidan suyunchi olmoqchi edi. Turgan joyida chir aylanishga tushdi. Aylanaverdi-aytaverdi, aytaverdi-aylanaverdi. Yaxshi yashamasa-da, mayli, azob-uqubat cheksa-da, rozi, illo, qanday bo'lmasin uzoq, uzoq, judayam uzo-oq yashamog'i hikmatdir-hikmat! O-o, Sizif! Chir aylanib aytdi: yaxshi yashashni emas, uzoq yashash avlo! Oh-ho-o, Sizi-i-f! Aytib-aytib, gir-gir aylanib – usta kulolning

charhidan shiddatliroq joyida aylanib aytdi: yaxshi yashash emas, uzoq, uzoq, uzo-oq yashashdan va zinhor-bazinhor harakatdan to'xtamay yashashdan o'zga oliyroq orzu-havas, ilinj-istagi qolmagan Sizi-if! Haqiqa-at!.. Haqiqa-a-at-t!.. Totli haqi...

Sizif suvdan bo'kib chiqqan... itdek silkindi, tamom holdan toygan, a'zoi badani shalvillagan, lekin ichi... vujudi... shuuri toza-tiniq edi, betini ko'kka qarata ko'zlarini yumdi, shu alfozda yanayam sergak tortishga harakat qildi, biroq o'zining qayerda, qanday holatda, qay vaqtda yakka-yolg'iz qaqqayib turganini anglab yetmay, bosh chayqaganicha og'iz juftladi:

– Yaxshi yashash emas, uzoq yashash... Quruq irodaning o'zi emas, harakatga aylangan iroda bunyodkor, yaratuvchidir, shunday iroda omon ekan, poyonsiz ma'nisizlikning adog'i – bama'nilik, ushbu bama'nilikka yetishmoqlik yo'lidagi mashaqqatlarga bardosh berishda esa sabr-toqat, sabr-toqat, sabr-toqat...

Xarsang toshning allaqayeri qarsillab ketdi, favqulodda beo'xshov qarsilladi, Sizif dabdurustdan buning qanday tovush, shovqin ekanligini tushunolmadi, ko'zlari yalt etib ochilganicha xarsangni bosh-oyoq nazardan o'tkazishga tushdi, angraydi-alangladi, nafi bo'lmadi, darhol es-hushini yig'di, shunda xarsangga qapishishning, uni joyidan siljiy boshlashiga qarshilik ko'rsatishning hojati qolmaganini sezdi. U tamom holdan toygan esa-da, g'oyatda chapdastlik bilan jon holatda o'zini chetga tortdi. Xarsang tosh bir siltandiyu, ayuhannos solib, olamni boshiga ko'targanicha pastlikka qarab dumaladi!..

Davomi bor...

Mahzun bo'lma! tayyorladi